

SZEMLE

MAGÁNYOS EMBER, MAGÁNYOS SZIKLÁN

(William Golding: *Ripacs Martin*, fordította Göncz Árpád. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968.)

„Úgy vélem, a kapitalista könyvkiadástól gyorsaság dolgában ma is tanulhatnánk egyet-mást. Gyakran csodálkozom, mikor több éves késéssel jelennek meg magyarul a külföldi irodalmi újdonságok”, jegyezte meg Benedek Marcell, műfordítói tevékenységére emlékezve, az *Élet és irodalom* riporterének (1964. júl. 25.), s szavait a magyar könyvkiadás nem egy kiadványára vonatkozólag érezzük helyénvalónak, jelen esetben éppen Golding 1956-ban megjelent regényével kapcsolatban. A *Ripacs Martin* ugyanis annak idején jelentősen öregbítette szerzőjének első regényével, *A legyek urával* megalapozott írói rangját, s ma is a modern angol próza egyik kiemelkedő művének számít. Nem tudni, mi okból azonban, csak tizenkét év múltán került a magyar olvasó elé, újdonságként tehát csupán magyar nyelvterületen üdvözölhetjük.

Magányos ember, magányos sziklán. Ebben a rövid mondatban foglalhatnánk össze Golding regényének alaphelyzetét, s ezzel úgyszólván már a könyv cselekményét is felvázoltuk. A regényben ugyanis voltaképpen nem is történik más, mint hogy a második világháború alatt, valahol az Atlanti-óceán térségében a hullámok egy magányos sziklára sodorják egy brit cirkáló segéd tisztjét, név szerint Christopher Martint, civilben színészt, aki ezután hosszú napokat tölt el itt, mintegy az ősember gyűjtögető életmódját folytatva, megmentőire várakozva, kétségbeesett erőfeszítéseket téve, hogy valamiképpen magára vonja figyelmüket. A segítségre azonban hiába vár, sehol egyetlen hajó vagy repülőgép (s ez, tekintettel a háborúra, szinte már irreálisnak hat, ám nyilván nem a szerző szándéka ellenére), Martin mindinkább elcsügged, kétségbeesik, majd a halálfélelemtől, valamint az egyre kuszáltabban feltörő emlékek hatására elméje megbomlik, hogy végül is a sziklán lelje halálát. Eközben persze a múltból felbukkanó, többnyire epizódokra szorítkozó képek révén Martin életének egyes mozzanataival, emberi arculatával, jellemével is megismerkedünk, mindenekelett pedig vallásos rajongással eltelt barátjához, a prédikátor Nathanielhez fűződő kapcsolatának kettősségéről szerzünk tudomást: szeretett, de ugyanakkor holdkórosnak tartott, s mélyen lenézett barátját, akinek, a hullámok közt vergődve, segélykérően nevét kiáltozza

— miután korábban mint szerelmi riválisa alulmaradt vele szemben — éppen meggyilkolni készül, amikor a hajót találta éri.

Ilyenformán a regény első pillantásra valami modern Robinson-történetnek tűnhet (mint ahogy van is benne valami ebből: a sziget, amint a *Legyek ura* példájából láthattuk, Golding kedvelt s fontos funkciót betöltő motívuma), de ugyanakkor légkörében, s főleg alapszituációjában sokban emlékeztet Hemingway *Az öreg halász és a tenger* c. művére is.

Mindenekelőtt a téma, a szituáció rokonságáról van itt szó (hatásról semmi esetre sem), mindkét mű — részben, illetve látszólag — a magányos ember küzdelme a természettel, jóllehet a két regényalaknak az elszánt győzni, illetve élni akaráson kívül jóformán nincs is köze egymáshoz: Martin sokkal magasabb szellemi szinten álló figura az öreg halásznál (de ugyanakkor hiányzik belőle annak egyszerű, tiszta embersége), fanatikusan bízik a szellem, a találékonyság fölényében („Nem akarok hős lenni — fordul egyszer környezetéhez. — De egészséges vagyok, művelt és értelmes. Legyőzlek.”), s éppen ezért elsősorban eszébe keres támaszt, általa igyekszik szabadulni szorongatott helyzetéből. A Hemingway-regénnyel való párhuzam lehetőségei azonban korántsem merültek ki ennyivel. Golding regénye ugyanis éppúgy nem szorítkozik csupán ember és természet harcának (vagyis a Robinson-regény alaphelyzetének) ábrázolására, mint Hemingway nevezetes kisregénye, hanem szélesebb, általánosabb emberi mondanivaló hordozója, jóllehet ez a mondanivaló sokkal kevésbé határozottan körvonalazható, mint az *Öreg halász* esetében, és nem is annyira társadalmi természetű, mint a szerző korábbi regényéé, *A legyek uráé*, ahol a hajótörött gyerekek csapatában valóságos mikrotársadalommal találkozhatunk. A *Ripacs Martin* mondanivalója ezzel szemben — legalábbis bizonyos szempontból nézve — kissé túlságosan szétfolyó, illetőleg valahogy túl általános (s vallásos szemléletet tükröző) példabeszédnek tűnik a bűnös bűnhődéséről, a büntetés kikerülhetetlenségéről, aminek következtében kissé közhelyszerűnek érezzük a regény végső konklúzióját. Persze kutathatnánk máshol is a főmondanivaló, az alapvető gondolati mag után. Például abban a mozzanatban, hogy Martint azután éri utol végzete, hogy elméje megbomlott, amiből első pillantásra olyanféle mondanivalóra gyanakodhatunk, ami legtöbörében talán az „akit az istenek el akarnak veszíteni, előbb elveszik az eszét” ismert ókori szállóigében lenne összefogható. E feltevésnek azonban élesen ellentmond az a helyzet alapján nyilvánvalónak látszó tény, hogy Martin tragédiája akkor is mindenképpen bekövetkezne, ha elméjének épsége élete utolsó pillanatáig sértetlenül megmarad. Ebből a szempontból Martin elméjének megbomlása inkább jótékony folyamat — általa, ha a halállal való szembenézést egészében nem is, de a halál pillanatával való találkozást mégis elkerülheti —, úgyhogy itt akár még a gondviselésre utalást is sejthetjük, illetve ezzel párhuzamosan mintegy az értelem erőfeszítései meddőségének hangsúlyozását, vereségre kárhoztatottságát a fizikai-természeti erőkkal szemben, az önmagában mit sem érő értelem gyengeségének hirdetését. Bármelyik „megfejtést” tekintsük is azonban helyesnek (valószínűleg valamennyinek lehetőségét szándékosan rejtette művébe a szerző), mindenképpen bizonyos hiányérzetünk támad, és ismét csak a mondanivaló közhelyszerűségének megállapítására kényszerülünk, amit az azt kifejezni hivatott eszközök érdekessége és eredetisége — noha ebből a szempontból a regény erényei vitathatatlanok — sem tudja egészen feledtetni velünk.

Külön kérdés a regény befejezése, vagyis a történet „visszavonása”. A

regény végén ugyanis megtudjuk, hogy Martin a cirkálót ért találat után azonnal életét vesztette, s ily módon az egész történet megkérdőjelezésével kerülünk szembe. Báti László, a magyar kiadás előszavának írója ezt a zárófordulatot olyképpen értelmezi, hogy az egész regény mintegy a tudat „utolsó fellobbanásaként” játszódik le, noha maga is kifejezi kételyét, vajon „a hosszú történet tartalmi elemei beleférnek-e a végső tudatállapot egyetlen pillanatába”. E sorok írója a maga részéről e kételkedésben tovább megy, s teljes egészében elveti ezt a feltevést, amit a regény szövegében semmiféle utalás sem támaszt alá, kissé erőltetettnek érezve a zárófejezet ilyenén való tolmácsolását. Talán sokkal közelebb járunk a szerző szándékának megértéséhez, ha azt tételezzük fel, hogy az író itt inkább a lehetséggel, a feltétellessel játszik, azt írva meg, mi történhetett volna, ha hősenek sikerül túlélnie a katasztrófát, s valóban egy elhagyott sziklaszirtre kerül. Vagy talán azt is, vajon Martin, a potenciális gyilkos, milyen büntetést érdemelt volna?

Túl azonban a különféle találgatásokon, a regény mondanivalójának többértelműségén és bizonyos fokú banalitásán, Golding regénye mégis rendkívül érdekes és értékes olvasmány. Környezetábrázolása, leírásai, érzékletességükkel, gyakran természettudományos precizitással, nemegyszer kifinomult megoldásaikkal képesek mélyen megragadni az olvasót, a külső világba vegyülő emlék- és vízió-képek pedig egyenesen szuggesztíven hatnak. Legfőbb értéke pedig mindenképpen egy körömszakadtáig küzdeni tudó és éppen ezért minden esendőse, vagy ha úgy tetszik, „bűnössége” ellenére is együttérzésünket elnyerő, teljes mivoltában megmutatott ember életben maradásáért folytatott harcának lenyűgöző ábrázolásában rejlik. Sőt talán akkor sem túlozunk, ha nagybetűvel írt Emberről beszélünk. Mert alighanem abban is fellelhetjük a szimbólum elemeit, hogy Christopher Martin foglalkozását tekintve színész, vagyis mintegy *alakítja*, tehát szemünk előtt *képviselet* az Embert, bűneivel és erényeivel egyaránt. És éppen ezért nem is annyira az áttételesen kifejezett mondanivaló, mint inkább a légkör, a fogcsikorgató halálküzdelem levegője az, ami emlékezetünkben legfőképpen maradandó nyomot hagy maga után.

(Varga Zoltán)

A SZÉPSÉGRŐL, MÉG EGYSZER

Benedek Marcell: *Szépen élni*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Amióta 1922-ben megjelent a *Bevezetés az olvasás művészetébe*, Benedek Marcell egymás után írta az irodalmat népszerűsítő könyveit. A *Bevezetés* négy kiadása, több esztétikai és irodalomtörténeti áttekintés, írói monográfiák, a három „kis könyv”, a *Hajnaltól alkonyatig* s a tavaly megjelent *Szépen élni* (meg az azóta kiadott *Világirodalom*) tanúsítják, hogy Benedek Marcell munkásságának jelentős részét az olvasók tájékoztatásának, új olvasók meghódításának, az irodalom megszerettetésének, a művészet titkai feltárásának szentelte.

Szemben a három „kis könyvvel”, ahol a vers, a regény- és drámai irodalom hossz- és keresztmetszetét adja s a műfajok problematikájával foglalkozik, szemben a *Hajnaltól alkonyatig* című könyvével, melyben éle-

rének legnagyobb olvasóélményeiről számol be, a *Szépen élni*ben irodalomelméleti, esztétikai, művészetpszichológiai és az irodalommal meg a művészettel összefüggő etikai kérdésekről fejt ki nézeteit. Alapvető dolgokról van szó ebben a könyvben, itt sűrűsödik össze mindaz, amit egy élet olvasmányai adtak: a tapasztalatok, tanulságok; itt kristályosodnak ki a végkövetkeztetések. Esztétikai credóját mondja el ebben a művében Benedek Marcell, s szavaiból a visszaemlékezés, az újraélés és természetesen — a nagy pedagógusok örök vonásaként — a tanítás öröme árad. A könyvet esztétikai élményeinek összefoglalásával zárja: „... gyönyörködtem mindenben, amiben a szépség valamilyen fajtáját megéreztem...”

Csodálatos, hogy mennyi adatra, részletre emlékezik Benedek Marcell. S nemcsak könyvekre, regényhősökre, színdarabok szereplőire, hanem festményekre, jelenetekre, utazásokra is — ebben pedig csak emlékezetére támaszkodhat. Roppant erudíciója eleven és szinte határtalan. Olyan tájékozott, hogy megtalál, felismer minden összefüggést.

Ez a könyv voltaképpen a világirodalom áttekintése témák és műfajok szerint, vagy ahogy a szerző mondja: „... afféle világirodalmi vázlat”. (Valószínűleg előkészület is a *Világirodalomra*.) De persze az is, amit a bevezetőben olvashatunk: „... szeretném még egyszer összefoglalni találkozásaimat a szépségeknek minden fajtájával.” Ez és még sok minden más ez a könyv. Értékelések, elemzések sorozata. Élmények, emlékek felidézetei. Egy nagy olvasó hagyatéka. Megtaláljuk benne Benedek Marcell nézeteit az erkölcs és a művészet viszonyáról: „Művészet és erkölcs — egy... a művészetet nem lehet elválasztani az erkölctől.” Véleménye szerint „A művészet mindig kifejezi, rendbe foglalja, érzékelhetővé teszi egy zugát a külső vagy belső világnak”, ebből a zugból pedig „az erkölcsi alkotórészt kihagyni nem lehet.” Nem arra van szükség, hangsúlyozza, „hogy az író erkölcsről beszéljen, erkölcsöt tanítson, példákat mutogasson”. Ő látni akarja az író „erkölcsi gerincét, állásfoglalását, jóval és rosszal szemben”. Leszögezi továbbá: „Az erkölcsnek csak ahhoz van köze, hogy az író komoly szándékkal és művész módjára, a maga benső igazságérzete szerint ábrázolja-e, amit látott.” Tehát az őszinteség és a valóság iránti viszony szerinte az irodalomban döntő mérce.

Sajátságos az, amit az esztétikai kritika feladatairól mond: védeni kell az irodalmat a „kihasználás vagy lenyűgözés” veszélyétől, valamint a betolakodóktól, az „erkölcstelen mesteremberektől”. Az olvasók iránt pedig az a kötelessége, hogy rávezesse őket arra, „mi és miért szép az igazi író műveiben”. Leegyszerűsítése ez a problémáknak, egyoldalú szemlélése a kritikának, a kritika feladatainak.

Ezek a *Szépen élni* elméleti alapjai; s akármennyire vitathatók, egy cseppet sem vonnak le az egész értékéből, abból az erőteljes és színes képből, melyet Benedek Marcell ebben a könyvben egy élet olvasmányai és élményei alapján festett a világirodalomról.

(TL)

ÉLET, REGÉNYEK

Tersánszky J. Jenő: *Eletem regényei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1968.

Nyolcvanéves volt tavaly Tersánszky Józsi Jenő — nehéz ezt elképzelni, még nehezebb elhinni —, s a jubileumi évben a Magvető összegyűjtötte a *Kakuk Marci* írójának önéletrajzi vonatkozású műveit. Egy vaskos kötetet tesznek ki ezek az írások, vannak közöttük régi keletűek, a húszas évekből, s újak, a hatvanasakból. Képek, hangulatok, színek Tersánszky életéből. Egy élet emlékei.

Nagy írók visszapillantásai legtöbbször hasznos forrásként szolgálnak az életrajzíróknak, irodalomtörténet-íróknak. Az *Eletem regényei* más jellegű könyv, s benne levő írások csak töredékei annak, amit a cím ígér, illetve annak, amit ennek alapján várunk tőle. Ezt már az Igaz regény című, önéletrajznak induló írás sorsa elárulja: „Itt abbahagytam a visszaemlékezést... arra gondoltam, hogy az egész anyagot feldolgozom külön művekként, mert így nagyon tömör.” Pedig nem. Sőt: csak vázlat-szerű. Még több anyagot engedett, követelt volna meg ez a mű. A többi — rövidebb — írás csak egy-egy részletet villant fel. A legéletszerűbbek, legizgalmasabbak s legmaradandóbbak a Naplóm (1914—15) és a Naplóm (1945) — mindkettő történelmi idők dokumentuma. Nemcsak Tersánszky van bennük, hanem kortársai és maga a kor is. Tersánszky mint ember és mint író egyaránt mélyen átélte, amit leírt. Az élmény teszi látomászerű naplójegyzeteit megragadókká, megrázókká.

A Tersánszky Józsi Jenő elmélkedései magáról és a kortársakról című rész meg az író-olvasó találkozóra való emlékezések (főleg az Olvasókról című) azt a másik Tersánszkyt mutatják be közelről. Az író hívei között számosan vannak — vagy talán többségben is —, akik ezt a Tersánszkyt tartják az igazinak. Ezen a helyen és ebből az alkalomból persze nem lehet tisztázni ezt a dilemmát, s ennek a kötetnek nem is a vita eldöntése a célja — de talán jobb is, ha mindenkinek megmarad a maga Tersánszky-portréja.

A könyv legjava, mint mondtam, a naplórészletek, valamint két úti élményeket rögzítő írás (kár, hogy csak kettő!); az *Eletem regényeinek* mindenképpen megvan a helye az író műveinek sorában. Viszont — nem csupán a tárgyilagosság kedvéért — meg kell jegyezni, hogy a Tersánszky-regények talán mégis többet mondanak. Ezek után az emlékezések után vissza kell térni a *Kakuk Marci*-hoz, a *Viszontlátásra, drágához*, a *Legendához* meg a többihez: Tersánszkyt, ezt a hihetetlenül összetett, mégis csodálatosan közvetlen író s embert ott találjuk meg. Azok az ő életének igazi regényei.

(TL)